

ФЕНОМЕН КООПЕРАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

М. М. Мовчан, кандидат філософських наук

Актуальність вивчення філософією кооперації витікає з праксеологічного характеру основних ідей кооперативного світогляду, який спирається на принцип органічного збігу умов розвитку особистості з фундаментальними імперативами суспільств сучасної цивілізації. Незважаючи на те, що сучасне суспільство постійно стикається з явищем кооперації і користується її плодами, знання про неї не має закінченої теоретичної форми, а філософська думка недооцінює перетворення кооперативних систем дії у великий і самостійний фактор духовного, гуманітарного та соціального прогресу цивілізації. В цілому філософія не справляється з різноманітним і суперечливим матеріалом, що дає кооперативне співробітництво під час комплексних соціальних змін на шляху соціально-економічного та духовного оновлення України.

Рівень теоретичних узагальнень, які могли б виявити інституціональні особливості кооперації на сьогоднішній день, на нашу думку, не є високим. Взагалі питання теорії цікавили й цікавлять учених і практиків кооперативного руху, але в різні часові періоди їх дослідження стримувалося як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. До речі, філософському аналізу теоретичних проблем кооперації у радянський період перешкоджав доведений до абсолюту класовий формаційний підхід у суспільствознавстві.

Складність і багатогранність проявів соціального, економічного, політичного тощо характеру кооперації, а саме розпливчастість понятійного апарату, змішування історичних явищ і категорій, обов'язково зумовлювали труднощі теоретичного аналізу. Сучасний стан кооперативних ідей можна визначити як фактор (який хоч і активно впливає на повсякден-

ність), що залишається в значній мірі непізнаним і тому потребує більш фундаментального й полівекторного філософського вивчення.

Проблемами кооперації займалися економісти, філософи, соціологи, історики минулого О. Анциферов, М. Баллін, С. Бородаєвський, Ф. Бюше, М. Верещагін, І. Витанович, Г. Галаган, Ч. Говартс, В. Доманицький, Ф. Енгельс, Ш. Жід, М. Зібер, К. Каутський, В. Кінг, М. Левицький, В. Ленін, К. Маркс, Б. Мартос, Р. Оуен, Ф. Райффайзен, Дж. Ролз, П. Соркін, Г. Спенсер, В. Тотоміанц, М. Туган-Барановський, Дж. Холюк, О. Чайнов, М. Чернишевський, Г. Шульце-Деліч та ін.

Сучасні наукові розвідки присвячені теорії та практиці різних видів кооперації в Україні (де кооперативний рух має 150-літню історію) роблять вчені (переважно економісти, історики) М. Аліман, В. Апопій, В. Геєць, С. Гелей, В. Гончаренко, В. Зіновчук, О. Крисальний, Л. Молдаван, Т. Оніпко, А. Пантелеймоненко, В. Рекрут та ін. Вони здебільшого акцентують увагу на історичних, економічних і соціальних аспектах феномена кооперації.

Тому метою цієї статті є спроба філософського аналізу основних (стратегічних) кооперативних понять – кооперація, кооперативні цінності, біполярність, кооперативний менталітет.

Відомо, що слово «кооперація» (від лат. cooperation) означає співробітництво. Про кооперацію можна говорити, як про гуртування і співпрацю людей в будь-якій сфері суспільного життя. Також кооперацію розуміють як форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому ж або в різних, зв'язаних між собою, виробничих процесах. Таким чином, слід підкреслити, що в науковій літературі чітко про-

стежується використання означеного феномена в декількох значеннях. Вихідною базою для широкої трактовки є визначення кооперації німецьким мислителем та суспільним діячем К. Марксом: «І так, кооперація – це передусім безпосередня – неопосередкована обмін – взаємодія багатьох робітників для досягнення одного і того ж самого результату...» [4, с. 18]. Згідно з вузьким трактуванням, кооперація – це самостійний суспільно-економічний уклад, у якому люди (дрібні товаровиробники) колективно володіють знаряддями виробництва та здійснюють спільну господарську діяльність. Учений К. Маца стверджує, що кооперація – це «вища форма колективізму, коли між елементами, які входять в систему, точно визначена міра взаємозалежності. При цьому колектив – це завжди в більшій чи меншій мірі, прямо чи опосередковано виражена кооперація елементів, які входять в колектив (систему). І колективність, і кооперативність відображають один і той самий принцип – колективістське начало в організації суспільства і виробництва» [5, с. 174–175]. Закон України «Про кооперацію» (2003 р.) визначає кооперацію як систему кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних і інших потреб своїх членів [3, с. 9].

Протягом багатовікової історії суспільного розвитку існували певні види діяльності, якими займалися групи людей. Групові об'єднання забезпечували більш ефективну діяльність порівняно з індивідуальною. Формально ж кооперативи з'явилися в умовах розвитку товарно-грошових відносин у середині XIX ст. Серед перших організаторів кооперативів, як зазначає відомий український дослідник кооперативного руху М. Аліман, був американський просвітитель, державний діяч, учений, один з авторів Декларації незалежності США Бенджамін Франклін [1, с. 3]. Зародження кооперації, в цілому, стало результатом закономірних процесів.

Родоначальником кооперативної філософії вважається англійський соціаліст-утопіст Р. Оуен (він першим використав термін «кооперація» в його сучасному розумінні). Організовані ним перші споживчі товариства були не самоціллю, а засобом для вирішення головно-

го завдання – створення комун. В основу своєї філософії кооперації він ставив виховання людей. Але чим більше спілки споживачів пристосовувалися до умов капіталістичного господарства, тим менше вони стали відповідати змісту оуенівських ідей. Відвідуючи місто Карлейл у 1836 р., він писав з цього приводу: «На своє здивування, я знайшов у різних частинах міста 6 чи 7 кооперативних товариств. Товариства ці добре працюють, тобто одержують відомий прибуток від взаємного продажу в роздріб. Але давно настав час покінчити з дуже поширеним поглядом, начебто такі товариства і є тією соціальною системою, до якої ми прагнемо, або що ці товариства мають щось спільне з новим моральним світом» [6, с. 146]. Доречно підкреслити, що практичні аспекти кооперації розвивали Рочдейльські піонери, прихильники Фабіанського вчення, Гамбургський напрям, представники Німської школи.

Особливістю теорії і практики кооперації є її біполярність – феномен, який покликаний відіграти важливу роль у соціально-економічному та біотичному розвитку кооперативів і особистості. Біполярність кооперації передбачає поєднання у цьому явищі таких рис, які пов'язані між собою діалектично, знаходяться в стані єдності та боротьби протилежностей, взаємно доповнюють одне одного. Усунення біполярності означає ліквідацію якоїсь риси із взаємопов'язаної пари, що не лише викривляє сутність явища кооперації, але й позбавляє її першопорядкової основи. За словами М. Туган-Барановського, будь-який кооператив має два начала: «тіло» і «душу». Їх природа діаметрально різнопланова: «...якщо тіло кооперативу створено товарно-грошовою економікою, то душа кооперативу нав'язана соціальним ідеалом» [6, с. 67]. Діалектика взаємовідносин у межах кооперації не проста. З одного боку, кооператив закликає до особистої зацікавленості кожного. Але «люди, поведінка яких визначається тільки мотивами особистого егоїзму, непридатні для кооперації» [6, с. 92]. З іншого боку, в розвитку кооперації виникає так багато проблем і труднощів, що подолати їх може тільки інтерес до спільної справи, громадське піднесення, ентузіазм. «Охорона своїх інтересів повинна поєднатися

у кооперативів з готовністю жертвувати ними в ім'я спільних інтересів. Не чистий егоїзм і не чистий альтруїзм, а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації... Кооперація поєднує егоїзм з альтруїзмом у свідомості солідарності спільного й одиничного інтересів. У кооперативі інтереси всіх примирені й усі однаково зацікавлені в тому, щоб спільна справа мала успіх, успіх цієї спільної справи обіцяє і численні вигоди окремим учасникам. Але щоб одержати ці вигоди, потрібно вміти й відмовлятися від них, якщо цього вимагають спільні інтереси» [6, с. 93].

Біполярність кооперації характеризується, на нашу думку, наявністю властивостей, що необхідні для забезпечення життєдіяльності кооперативу й особистості, таких як: 1) два ідейних начала – комерційне та соціальне, що виражає тіло і душу кооперативу; 2) характер кооперації: суспільна і господарська організація; 3) інтереси особистості (учасників): індивідуальний і колективний.

Біполярна основа кооперації, що виявляє себе надзвичайно полівекторно, у кінці кінців означає діалектичний взаємозв'язок особистісного й соціально-економічного.

Необхідними атрибутами філософії кооперації є кооперативні цінності, тобто такі принципи взаємної діяльності людей, які могли б забезпечити найбільш ефективні варіанти колективного виживання. В Декларації про кооперативну ідентичність виділені такі *кооперативні цінності*: взаємодопомога, демократія, взаємна відповідальність, справедливість, рівність, чесність, відкритість, солідарність, соціальна відповідальність і турбота про інших [2].

Взаємодопомога – це цінність, що визначає взаємовідносини кооперативу (як колективної організації) і члена кооперативу. Даний аспект кооперації традиційно сприймається кооператорами як основний принцип людського співіснування.

Демократія в кооперації означає владу її членів, яку вони реалізують через органи управління шляхом прийняття рішень по всіх соціальних і економічних питаннях діяльності кооперативу. Механізм здійснення демократії ґрунтується на самоуправлінні.

Взаємна відповідальність – відповідальність кооперативу за інтереси свого члена і відповідальність особи за спільні інтереси кооперативу. Кооператив повинен забезпечити своїм членам задоволення їх потреб, а всі члени кооперативу повинні приймати активну участь в його діяльності, щоб сприяти соціальному й економічному розвитку.

Справедливість – це передусім справедливий розподіл доходів і соціальних благ між членами та працівниками кооперативу. Зазначимо, що справедливість є цінністю, яка підкреслює відмінність кооперативів від комерційних структур, оскільки кооперативи діють на благо своїх членів, а комерційні господарюючі суб'єкти функціонують заради капіталу їх власників.

Рівність визначає відношення кооперативу до своїх членів на основі рівноправної участі в діяльності. Кожен член кооперативу має однакове (рівне) право на участь в органах управління і контролю за принципом: «одна людина – один голос».

Чесність є головною моральною основою кооперативного підприємництва (довіра, гласність, виробництво продуктів і послуг високої якості тощо).

Відкритість – це такі відносини кооперативів зі своїми членами і суспільством, які забезпечували б довіру до діяльності кооперативної організації і спільну участь у вирішенні нагальних проблем.

Солідарність у кооперації являє собою єдність інтересів членів окремих кооперативів будь-якого регіону та підтверджується створенням об'єднань кооперативів (спілок, асоціацій) починаючи від місцевого й закінчуючи міжнародним рівнем. Солідарність втілює такі цінності, як взаємодопомога і самодопомога, соціальна відповідальність і турбота про інших, тому можна з упевненістю говорити про те, що солідарність є універсальною кооперативною цінністю, яка розкриває філософію кооперативного руху.

Соціальна відповідальність і турбота про інших означає прагнення кооперації до підвищення рівня життя, покращення обслуговування своїх членів і всіх людей, що користуються послугами кооперації без шкоди для

інших громадян суспільства. Турбота про всіх і про кожного окремо, прагнення у кінці кінців зробити життя особистості багатшим не тільки в матеріальному, але і в духовному плані є вираженням соціальної місії кооперації, образом мислення кооператорів, що відображає їх духовність, моральність цілей, тобто *кооперативний менталітет*. Формування кооперативного менталітету сьогодення проходить у складних умовах глобалізації економіки, загострення конкуренції, урбанізації населення, поглиблення кризових явищ, великої диференціації доходів людей і зростаючого безробіття. Тому на чільне місце в кооперації зараз виходить соціальна сфера: активне залучення до роботи молоді й жінок, створення нових робочих місць, допомога незаможним верствам населення тощо. Філософія кооперації наголошує на тому, що кооперація як вихідний принцип соціальних, економічних і особистісних відносин повинна бути реалізована в численних варіантах суспільної і господарської практики для захисту особистості в повній мірі.

Отже, підсумуємо вищезазначене.

1. Сьогодні існує багато визначень поняття «кооперація». Кооперацію можна розуміти, як гуртування і співпрацю людей у будь-якій сфері суспільного життя і як форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому ж або в різних, зв'язаних між собою виробничих процесах. Деякі дослідники стверджують, що широка трактовка кооперації походить від визначення цього феномена німецьким мислителем XIX ст. К. Марксом.

2. Кооперація існує ще з часів «сивої давнини». Колективні, (групові) об'єднання забезпечували більш ефективну діяльність порівняно з індивідуальною, але формально кооперативи почали з'являтися лише в XIX ст.

3. Засновниками кооперативної філософії були соціалісти-утопісти Р. Оуен, Ш. Фур'є, А. Сен-Сімон, Л. Блан. Провідне місце тут по праву належить англійському соціальному реформатору Роберту Оуену. Він першим вжив термін «кооперація» в сучасному розумінні.

4. Одним зі стратегічних понять теорії кооперації є «біполярність» (двополярність). У кооперації вона передбачає поєднання таких

рис, які діалектично пов'язані між собою, знаходяться в стані єдності і боротьби протилежностей, взаємно доповнюють одне одного. Це поєднання товарно-грошової економіки з соціальним ідеалом, комерційного та соціального, суспільного та господарського, індивідуального й колективного.

5. Атрибутами кооперативної філософії є кооперативні цінності (принципи взаємної діяльності людей, які забезпечують найбільш ефективні варіанти колективного виживання) – взаємодопомога, демократія, взаємна відповідальність, справедливість, рівність, чесність, відкритість, солідарність, соціальна відповідальність і турбота про інших.

6. Кооперативний менталітет – це турбота про всіх і про кожного, прагнення зробити життя особистості багатшим і в матеріальному, і в духовному плані, відображення духовності та моральності кооператорів.

Вивчення у подальшому філософією полівекторності кооперації (передумов і умов існування, місця, ролі, тенденцій розвитку тощо) як загальноцивілізаційного явища надзвичайно необхідне. Відсутність цілісного погляду на предмет призводить до абсолютизації одного з культурно-історичних типів чи однієї з емпіричних форм, до невиправданих запозичень і до недооцінки можливостей кооперації у майбутньому. Феномен кооперації, який існує в усіх суспільствах, починаючи з традиційного (до індустріального) і закінчуючи сучасним постіндустріальним, інформаційним суспільством) збагачує сукупність своїх онтологічних якостей, змінює свої функції. Кооперація сьогодні має надзвичайно велике значення як для особистості, так і для суспільства. Вона стала сутнісним фактором не лише економічного та науково-технічного, але й гуманітарного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аліман М. В. Видатні діячі кооперативного руху / М. В. Аліман, Ю. М. Гавриленко. – Донецьк : ПРОЕКТ, 2000. – 295 с.
2. Декларация о кооперативной идентичности, принятая Международным кооперативным альянсом на XXXI конгрессе МКА 20 сен-

- тября 1995 г. – М., 1996. – 68 с.
3. Кооперація і кооператори: визначення, афори, повчання / упор. М. В. Аліман ; заг. ред. О. О. Нестулі. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 175 с.
 4. Маркс К. О кооперации / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
 5. Маца К. А. Кооперативность как естественный принцип организации систем / К. А. Маца // Споживча кооперація ХХІ століття : уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 241 с.
 6. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. М. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.

УДК 334.73(477)

ВИСВІТЛЕННЯ ДОСВІДУ «ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ» АРТІЛЕЙ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНАНИХ КООПЕРАТИВНИХ ВИДАНЬ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

О. П. Панченко

Цілком закономірно, що в умовах світової економічної кризи у дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників України спостерігається поживлення інтересу до обслуговуючої кооперації. Це пояснюється тим, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи орієнтовані на вирішення цілого спектра економічних проблем, пов'язаних з організацією і функціонуванням невеликих фермерських і приватних селянських господарств. Слід зауважити, що певний поступ вітчизняного кооперативного руху на селі підсилюється реалізацією «Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року». Проте про створені у рамках названої Програми пілотні обслуговуючі кооперативи та досвід успішно діючих кооперативних організацій широкому загалу пересічних українських сільськогосподарських товаровиробників відомо небагато.

Разом з тим в Україні понад десять років, з кінця 90-х рр. ХХ ст., діють і сільськогосподарські виробничі кооперативи. Про їх функціонування, яке часто є малоефективним, інформація практично відсутня. Вона обмежується статистичними даними й одиничними

публікаціями у наукових «фахових» виданнях. Також очевидно, що сільськогосподарські виробничі кооперативи України, кількість яких перевищує 1 тис., також потребують, крім державного моніторингу й об'єктивної оцінки набутого досвіду, спеціальної програми, яка б була спрямована на їх реформування. Така програма сприяла б широкому залученню пересічних селян-членів сільськогосподарських виробничих кооперативів у кооперативи обслуговуючі, чим також поступово здійснювався б і відхід від «колгоспного» мислення, притаманного вітчизняному селянству.

На думку вітчизняних активістів кооперативного руху – вчених і практиків, в Україні, на жаль, поки що не існує послідовної та ефективною інформаційної політики щодо поширення серед населення кооперативної ідеї та кращого вітчизняного кооперативного досвіду. Дієвим інструментом у цьому можуть стати засоби масової інформації та кооперативні друковані видання. Про важливість останніх у справі пропаганди кооперативних знань і об'єктивного висвітлення переваг і недоліків різних кооперативних моделей свідчить дорядняська практика.

Аналізуючи ступінь висвітлення ролі коо-